

MIRIAM VIRŠINSKÁ

Comenius Egyetem, Neveléstudományi Kar, Történeti és Történeti Didaktikai Tanszék

A Protestáns Pátens és annak fogadtatása a szlovák evangélikusok körében

ABSTRACT. *The Protestant Patent and its acceptance by Slovak Lutherans.* In the middle of the 19th century, the Evangelical-Lutheran Church in Hungary experienced one of the greatest crises in its history. It had been struggling for a long time because of the persecutions of Protestants and attempts to liquidate it, but it was wracked by its own problems and internal conflicts as well. The situation in the Hungarian Protestant Church became unbearable at the end of the 1850s after the fall of Neoabsolutism. On September 1, 1859, monarch Franz Joseph I (1848–1916) issued an imperial patent, also known as the Protestant Patent, which triggered the awakening Slovak national movement, and for several years kept its leaders intensively engaged in the struggle to enforce it. The aim of present study is to summarize the knowledge from previous publications and articles, and to utilize contemporary sources and periodicals to provide information that demonstrates the first steps of Slovak Lutherans after the adoption of the patent and emphasizes the importance of the patent movement in Slovak national life in the 1860s.

Keywords: *slovak lutherans, Cisdanubian church district, Protestant Patent, Pressburg Superintendence, Karol Kuzmány*

A 19. század közepén a magyarországi evangélikus egyház történetének egyik legnagyobb krízisét élte át. Már régóta nem volt indok és nem mutatkozott törekvés a protestánsok üldözésére, megsemmisítésére, de saját problémáikban és belső csatározásaikban hánykolódtak. Az 1850-es évek végén, a neoabszolútizmus bukása után a magyar evangélikus egyházban uralkodó helyzet tűrhetetlenné vált. 1859. szeptember 1-jén I. Ferenc József (1848–1916) kiadta császári pátensét – amely Protestáns Pátensként ismert –, ami mozgósította az ébredő szlovák nemzeti mozgalmat, és több éven keresztül foglalkoztatta annak életbe léptetése az egyház tisztségviselőit. A pátent támogatók között a nemzethű szlovák evangélikusok köréből a 19. századi szlovák nemzeti élet legismertebb személyeit találjuk. A szlovákok pátensmozgalmának vezetője Karol Kuzmány lett, evangélikus pap, teológus, a bécsi egyetem teológia és kánonjogi professzora, fordító, szerkesztő, költő, író, a szlovák kulturális, egyházi és politikai élet szervezője. Többedmagával – Jozef Miloslav Hurbannal, Michal Miloslav Hodžával, Ján Borbisszal együtt – a császári rendelet végrehajtására törekedett. A szlovák történettudomány az utóbbi években felhívta a figyelmet a szlovák történelem eme

viharos időszakára,¹ de még messze nem dolgozta fel az elsődleges forrásbázist, ami további kutatási lehetőséget biztosít. A jelen tanulmány célja az, hogy összefoglalja az eddigi publikációkból és tanulmányokból meríthető ismereteket, másrészt a korabeli forrásokból és folyóiratokból új információkat gyűjtsön, melyek megvilágítják a szlovák evangélikusok első lépéseit a pátens elfogadása után, harmadrészt hangsúlyozza a pátensmozgalom jelentőségét a szlovák nemzeti életben az 1860-as években.²

A szlovák evangélikusok helyzete a pátens kiadása után

A pátens kihirdetése ellentétes reakciókat váltott ki Magyarországon. Egyesek lelkesedéssel, mások bizalmatlanul fogadták. Kezdetben a támogatók közé tartoztak a lelkészek, etnikai hovatarozástól függetlenül. A pátenssel szemben leginkább a világi képviselők léptek fel, közülük is elsősorban a protestáns nemesség, melynek képviselői töltötték be az egyházigazgatásban és vezetésben a legmagasabb világi tisztségeket, beleértve a kerületi felügyelői pozíciókat. A véleménykülönbség nemzetiségi tekintetben is megnyilvánult. A pátent ellenzők köre főleg a magyar protestánsok soraiból formálódott, míg a szlovák nemzetiségű hívők többsége támogatta a rendeletet, bár körükben is találunk olyanokat, akik elutasították a pátent. Az egyik oldalon álltak tehát a patentalisták (*patentalisti*), a pátens pártfogói, míg a másik oldalon az autonomisták, akik az egyházi autonómia korlátozása miatt elítélték a pátent. Ahogy a szlovák autonomisták egy korabeli folyóiratában kijelentették: „Mi hisszük és valljuk, hogy az autonómia az élet, megrövidíti és megszünteti a bajainkat – főként az evangélikus egyház halálát [...] Az autonómia beszédes szó, és annyit tesz, mint öngazgatás vagy önkormányzás.”³

Ez a rendelet rendkívül fontos volt a szlovák evangélikusok számára. A neoabszolutista rezsim végén többségük elfogadta a pátent mint rég várt törvényt, mely kedvezőbb lehetőséget biztosít számukra a magyarországi evangélikus egyházon belül. Mindenekelőtt lehetőséget láttak arra, hogy szlovák kézbe tudják venni a szlovák evangélikus kerület vezetését és igazgatását, ezzel megakadályozva a jórészt magyar világi tisztségviselők magyarosító törekvéseit a magyarországi evangélikus egyházszervezetben.

A magukat 1860 áprilisáig a pátens szerint megszervezett, azaz koordinált egyházközségek és egyházmegyék többsége szlovák hívőkből állt. A korabeli források számos érdekes statisztikai adatot kínálnak ezek számára vonatkozóan. Ján Borbis például Hornyánszky Viktor *Evangelisches Wochenblatt* című hetilapjában megjelent, *Die evangelisch-lutherische Kirche Ungarns* című cikkében 341 egyházközséget sorol fel, melyek 1860 március végéig megszervezték magukat több mint 460 000 hívővel.⁴ Zsilinszky Mihály *A magyarhoni protestáns egyház története* című művéhez felhasználta Borbis munkáját is.⁵ Zsilinszky azonban az *Evangelisches Wochenblatt* adataira alapozva felhívta a figyelmet arra, hogy a következő hónapban, 1860 áprilisának végén már csak 198 pátens szerint szerveződő egyházközség állt

¹ Viršinská: *Evanjelická cirkev a. v. v Uhorsku a Slováci v druhej polovici 19. storočia*, i. m.; Kováč: *Štúrovci, ako ste ich nepoznali*, i. m.; Schwarz: *Der österreichische Protestantismus im Spiegel seiner Rechtsgeschichte*, i. m.

² Számos publikáció foglalkozik részletesen a Protestáns Pátenssel, annak előkészítésével és egyes rendelkezéseinek értelmezésével: Gottas: *Die Frage der Protestanten in Ungarn*, i. m.; Csohány: *A magyarországi protestánsok abszolutizmuskori bécsi kormányiratok tükrében*, i. m.

³ *Několik slov o autonomii evanjelické cirkve*. Ewangélik, vol. 1. No. 2. 1862. május 5. 17.

⁴ Borbis: *Die evangelisch-lutherische Kirche Ungarns*, 342.

⁵ Zsilinszky: *A magyarhoni protestáns egyház története*, 716.

fenn, valamivel több mint 300 000 hívővel.⁶ Megkérdőjelezhető, hogy reálisnak tekinthető-e ez a gyors fogyás, noha épp ebben az időszakban az autonomista ellenzék tett döntő lépéseket a pátens visszavonása érdekében, s igyekezett egyházközi és egyházmegyei konventeken agitálni a rendelet ellen.

A szlovák evangélikusok tevékenysége a pátens elfogadása és támogatása érdekében több irányban bontakozott ki. Egyrészt egyének vagy egyházközségek, esperességek, de az újonnan felállított pozsonyi egyházkerület is köszönő felirattal fordult a bécsi kormányzathoz és a császárhoz. Másrészt kiterjedt publikációs tevékenységük is bizonyítja a pátens iránti elkötelezettségüket. Nem utolsó sorban pedig elengedhetetlen megemlíteni az egyházközi gyűléseken a pátens előírásainak érvényesítését,⁷ ahol nem egyszer heves harcok dúltak, és agitáció folyt az autonomisták és a pátens támogatói között.

Ugyanakkor fontos felhívni a figyelmet arra, hogy nem minden szlovák evangélikus támogatta a rendeletet. Az autonomisták közt találunk ismert szlovák lelkészeket is, például Samuel Ormist, aki később a nagyrócei első szlovák gimnázium tanára lett. A szlovák evangélikusok hozzáállásának differenciálódását bizonyítja az a tény is, hogy a pátens által létrehozott pozsonyi egyházkerületen kívül, mely az egyetlen kerület volt, amely elfogadta a pátent, a túlnyomórészt szlovákajkú hívőkből álló többi evangélikus esperesség közül csak a gömői egyházmegye támogatta a pátent, melynek élén a szlovák evangélikus lelkész, költő, Samuel Tomášik állt. A lipcsei egyházmegyében is nehéz helyzetbe került Michal Miloslav Hodža evangélikus lelkész, hazafi, az 1848–1849. évi szlovák forradalmi megmozdulás résztvevője, akinek kiélezett küzdelmet kellett folytatnia a helyi evangélikusokkal a pátens elfogadásáért, mivel azt több szlovák lelkész akadályozta. Mivel ő maga támogatta a pátent, több egyházi perrel, pszichikai terrorral, számos rágalmazással, fizetésmegvonással és a lelkesi hivatalból való felfüggesztéssel kellett szembenéznie.⁸

A Pozsonyi egyházkerület

A Protestáns Pátens kiadását követően a túlnyomórészt szlovák híveket tömörítő Dunáninnyi egyházkerület bizonyos fokig sajátos helyzetbe került a többi kerülethez képest. Miközben ez utóbbiakban néhány héten belül kerületi közgyűléseket hívtak össze, amelyek határozatokat hoztak a pátens elfogadásáról vagy visszautasításáról, a Dunáninnyi egyházkerületben Ján Chalupka kerületi adminisztrátor nem koordinálta a bevezetés folyamatát. Várt az egyházkerületi konvent összehívásával. A pátens alapján történő szerveződés előbb a helyi egyházközségekben, majd később az egyházmegyei gyűléseken ment végbe, azaz a többnyire magyarajkú hívőkkel rendelkező kerületekkel szemben a szervezés itt nem felülről lefelé, hanem épp ellenkezőleg, alulról felfelé haladt.

A pátens kiadását követően Chalupka levelet küldött az esperességekhez, benne utasításokkal, hogyan járjanak el a pátens rendelkezéseinek végrehajtásában. Első körben meg kellett volna választani az egyházkerületi felügyelőt, de a szavazás előtt a kerület egyházközségeit a pátens előírásai alapján koordinálni kellett. Emellett figyelmeztette az espereseket, hogy ne húzzák el a választást, mihamarabb fogadják el a pátent.⁹ Chalupka csak 1859.

⁶ Zsilinszky: *A magyarhoni protestáns egyház története*, 716.

⁷ Barica: *Patentálna boje v trenčianskom senioráte*, i. m.; Štrba: *Patentálna boje v oravskom senioráte*, i. m.

⁸ Bővebben lásd: Osuský: *Filozofia štúrovcov. III. Hodžova filozofia*, 86–146.

⁹ ECZ APS *Kronika svätomartinskej evanjelickej cirkvi*, i. m.; J. Chalupka levele J. Horvátnak, 1859. október 15. 16–17. Uo.

október közepén küldte el a levelet, amikor már több magyarországi evangélikus egyházkerületben konventet tartottak, és elküldték első panaszirataikat az uralkodónak a pátens ellen. A Dunáninneni kerület adminisztrátora is nagyon fontosnak tartotta volna egy kerületi konvent összehívását Miavában, de több esperes lebeszélte erről.¹⁰

Chalupka törekedett arra, hogy még a konvent összehívása előtt az egyházkerületben lépéseket tegyen a pátens érdekében, a szlovák evangélikusok javára. Bár egyházkerületi konvent hivatalosan még nem erősítette meg a névváltoztatást Dunáninneni egyházkerületről Pozsonyi egyházkerületre, ahogy azt a pátens előírta, Chalupka már megkezdte működését az új Pozsonyi egyházkerület adminisztrátoraként. Az egyházkerület négy új esperességében elrendelték, hogy a hivatalos egyházi nyelv a szlovák legyen. Szorgalmazta, hogy egyes egyházközségek konventjei intézzenek köszönőiratokat az uralkodóhoz vagy más bécsi kormányzati körökhöz. Egyértelmű álláspontot képviselt az új szuperintendens megválasztásával kapcsolatban. Támogatta Karol Kuzmány jelölését, már csak azért is, mivel szerette volna, hogy az egyházkerületben a szlovák maradjon a hivatalos nyelv, s a szlovák egyházkerület szlovák kézben maradjon. Chalupka felhívta a figyelmet arra, hogy ha például Geduly Lajos evangélikus lelkész lenne az egész egyházkerület vezetője, mellyel tulajdonképpen a Dunáninneni egyházmegye szuperintendása is lenne, az egész egyházkerület elnémetesítené vagy elmagyarosítaná.¹¹

Karol Kuzmány ekkoriban még a Bécsi Egyetem professzoraként működött, de közvetlen forrásból jól ismerte a pátens körüli ügyeket, s már kezdettől fogva aktívan támogatta a szlovák evangélikusokat, utasításokat küldött arra vonatkozóan, hogyan járjanak el a pátens ügyében.¹²

Kuzmány tudta, hogy a további fejlődés azon múlik, hogy a Dunáninneni kerület milyen érdeklődést tanúsít a pátens irányába. Tekintettel a helyzet súlyosságára, intenzív kapcsolatokat tartott fenn több ismerősével a kerület különböző pontjairól. Ctiboh Zoch árvai esperesnek azt írta, hogy a siker a független szlovákok tevékenységén alapulhat: „Mert minden, higgyen nekem, minden [...] attól függ, hogy a pozsonyi szuperintendencia hogyan fog működni, ezért hívom fel Önt a tekintet nélküli, határozott fellépésre. Bízom abban, hogy Nyitra, valamint Trencsén megyében és Önöknél is a dolgok jól mennek majd; továbbá bizonytalanul reménykedem Turócbán, Liptótól pedig eleve tartok. Írjon nekem, kérem, hogyan és mi történik.”¹³

Kuzmány tájékoztatta a hlubokai lelkészt, ismert hazafit, az 1849–1849. évi szabadságküzdelem résztvevőjét, J. M. Hurbant arról, milyen további lépéseket kell tenni a pátens támogató nyitrai esperességben a pátens védelmében: Az egyházmegyei konvent megtartása után küldjenek rövid köszönő feliratot az uralkodónak, melyben tájékoztassák arról, hogy a nyitrai esperesség legtöbb egyházközsége a pátensnek megfelelően koordinálta magát, és a nem rendezettekben is a legrövidebb idő alatt sor kerül arra. Egyúttal sürgette, hogy kérelmezzék az uralkodótól egy szlovák tannyelvű tanítóképző intézmény felállítását, amire eddig

¹⁰ SNK LA Zochovci fond, IJ. M. Hurban levele C. Zochnak, 1859. november 11., sign. 101 A 31.

¹¹ SNK LA J. M. Hurban fond, J. Chalupka levele J. M. Hurbannak, 1859. december 17, sign. M 23 C 17.

¹² Karol Kuzmány ezen időszakbeli működésével a következő munkák foglalkoznak: Schwarz: *Über Beziehungen zwischen dem slowakischen Luthertum und Wien*, i. m.; Schwarz: *Wien und das slowakische Luthertum im 19. Jahrhundert*, i. m.; Schwarz: *Karol Kuzmány – ein lutherischer Theologe in Wien*, i. m.; Schwarz: *Karol Kuzmány's Memorande*, i. m.; Schwarz: *Zum 200. Geburtstag des lutherischen Kirchenrechtslehrers Karl Kuzmány*, i. m.; Schwarz: *Karol Kuzmány*, i. m.

¹³ LA SNK J. M. Hurban fond, K. Kuzmány levele C. Zochnak, 1859. október 12., sign. 101 B 11.

Magyarországon még nem volt példa.¹⁴ Az 1859. december 7-én Miavában tartott nyitrai esperességi gyűlés után Hurban Kuzmány ajánlása szerint feliratot fogalmazott az uralkodóhoz.¹⁵ Ötvenháromezer hívó nevében köszönetét fejezte ki azért, hogy 1. „a nehéz, gyötrelmesen megélt idők sérelmei és azok évszázados káros kényszerei után” az evangélikus egyház minden eddigi törvénye ismételt megerősítést nyert a császári rendeletben, 2. a pátens megakadályozza a protestáns unió létrejöttét Magyarországon, 3. a közvetítés az egyház és a trón között egy belügyminisztériumi osztály feladatává vált, 4. az egyházi bíróságok visszakapták ítélkezési jogukat házassági ügyekben, 5. a pátens lehetőséget teremtett tanítóképzők és államilag támogatott evangélikus iskolák létrehozására szegényebb egyházközségek számára is, és végezetül az esperesség a köszönetét fejezte ki az evangélikusok jogainak megerősítéséért és azok kiterjesztéséért a Habsburg Monarchia többi országaira is.

A konventet követően megtervezték a felirat útját Bécsbe, hogy az uralkodónak személyesen átnyújtsák. Az esperesség küldöttsége 1860. január 3-án végül nem Ferenc Józsefnek, hanem Leo Thun grófnak, a vallás- és oktatásügyi miniszternek adta át. A küldöttség élén álló Hurban beszédében állást foglalt a pátens mellett, és kérte a minisztert, hogy Modorban állítson fel egy tanítóképző intézetet, mely működéséhez egyúttal állami támogatást is kért.¹⁶ A nyitrai esperesség példáját a többi esperesség és a Pozsonyi egyházkerület több egyházközsége önállóan is követte. Az egyik legaktívabb pátensaktivista az árvai esperes, Ctiboh Zoch volt, amit számos politikusnak írt levelezése bizonyít. A pátens szerint szervezett árvai esperesség az 1860. március 5-én tartott jaszenovai esperesi konventen¹⁷ köszönő feliratról határozott, amit 1860. március 13-i keltezéssel küldtek el Ferenc Józsefnek.¹⁸ Abban először a múltra utalva felidéztek, hogy ugyan II. József pátense és II. Lipót 1791:26. törvénycikke „új kor” eljövételét jelezte a magyarországi evangélikus egyház számára, azonban valójában csak az 1859. évi pátens „indít új korszakot az evangélikus egyházban. Dicső Császár Őfelségének azon cselekedetéért, hogy megkoronázta az evangélikus egyházat és megerősítette azt a jövőendő időkre, I. Ferenc József császári urunk legfenségesebb neve örökre ünneplelve marad mindenkor.” A vallás- és oktatásügyi miniszter, Leo Thun a rendelet kiadásával „nagy érdemeket szerzett, ezt a legmagasabb pátent életre hívta, fáradhatatlan türelemmel és kitartással kivívta, és ezzel szívünkben halhatatlan emléket állított”.¹⁹

Az esperesség Thunnak címezte a kísérőlevelet, amelyben többek között az új szlovák egyházkerület felállításával kapcsolatban azt kérelmezték, hogy annak székhelye Pozsony helyett Besztercebánya legyen. Ezt egyrészt azzal indokolták, hogy Besztercebánya relatíve központi helyet foglal el az új egyházkerület területén, így takarékoskodhatnának az egyházkerületi konvent tagjainak utazási kiadásaival; másrésztől kijelentették: a Pozsony megyei és a pozsonyi városi esperesség az előző két évtizedben demonstrálta, hogy a magyar és

¹⁴ LA SNK J. M. Hurban fond, K. Kuzmány levele J. M. Hurbannak, 1859. december 3., sign. M 23 E 1.

¹⁵ LA SNK J. M. Hurban fond, Nyitrai esperesség hódoló és hűséget kinyilatkoztató felirata az uralkodóhoz, sign. M 23 V 14.

¹⁶ LA SNK J. M. Hurban fond, Kísérő beszéd másolata 1860. január 3., sign. M 23 V 14.

¹⁷ LA SNK Zoch fond, Zoch: Pravdivý a skutočný obraz stavu cirkví evanjelickej a. v. v senioráte oravskom od vydaného c. k. patentu 1. septembra 1859 do našich dníov (rukopis) [Tényleges és igaz kép az evangélikus egyház állásáról az árvai esperességben a császári pátens kiadásától (1859. szeptember 1-től) a mai napig (kézirat)], sign. 101 G 1.

¹⁸ LA SNK Zoch fond, Árvai esperesség – C. Zoch I. Ferenc Józsefhez. 1860. március 13., sign. 101 AB 34.

¹⁹ LA SNK Zoch fond, Árvai esperesség – C. Zoch I. Ferenc Józsefhez. 1860. március 13., sign. 101 AB 34.

német evangélikusok központja lesz, azaz a magyarosítás centruma.²⁰ Nem utolsósorban pedig, folytatták, Besztercebányán már korábban is több szlovák származású bányakerületi szuperintendens székelt, például Samuel Hruškovíc. Ezért fellebbeztek a miniszternél azzal, hogy ha a Pozsonyi egyházkerület pátensszerű szervezése az elérendő cél, akkor feltétlenül támogatni kell kérésüket.²¹ Az egyházkerület új székhelyét Kuzmány javasolta, aki leendő szuperintendensként úgy vélekedett, hogy az autonomisták „bástyájában” (Pozsonyban) nehezkés lehet egy pátenspárti szuperintendens működése, és szerette volna a kerületi központot közelebb hozni a lipitói és Zólyom megyei evangélikusokhoz.²²

A szlovákok sikerrel megalakították az új egyházkerületet. Besztercebányán mint az új egyházkerület székhelyén Kuzmány elkezdte szuperintendensi működését 1860. augusztus 6-án: „Ennek alapján augusztus 6-án megkezdtem hivatali működésemet Besztercebányán. Ezt a várost jelöltem ki ideiglenes lakhelyül, mivel az esperességen belül többen is ezt támogatták, másrészt magam is úgy tartottam helyesnek, hogy a számomra leginkább ismerős egyházmegye közelében legyek.”²³ Később Kuzmány tartott attól, hogy felróják neki, hogy az egyházkerületi székhely helytelen megválasztásával figyelmen kívül hagyott más egyházközsegeket: „Tudom, felróják majd nekem, miért választottam lakhelyemül Besztercebányát. Mert ez felelt meg legjobban a pátensben megszabott határoknak.”²⁴ 1863-ban Besztercebányáról Turócszentmártonra helyezték át a pozsonyi egyházkerület székhelyét, s onnan kormányzott Kuzmány 1866-ban bekövetkezett haláláig.

Az első egyházkerületi konvent a Pozsonyi egyházkerületben

A Pozsonyi patentális egyházkerület történetében fontos mérföldkő volt az első kerületi közgyűlés Breznóbányán 1860. június 27–28-án Chalupka adminisztrátor elnökletével. 178 egyházközség képviselője gyűlt itt össze.²⁵ A konventet megelőzte az egyházkerület vezetőinek gyűlése, melyet június 25-án rendeztek meg, s megszámlálták a szuperintendens személyére beérkezett egyházközségi szavazatokat. Aránylag egyértelmű eredménnyel Kuzmányt választották meg 66 szavazattal. A kerületi felügyelő Ferdinand Landerer selmecebányai bányatanácsos lett.²⁶

A konventen megtárgyalták az evangélikus egyház sérelmeit. Rögtön az ülés kezdetén a pátens hívei hatalmas erőfeszítéseket tettek a rendelet védelmére. Meg kellett erősíteniük hitvallásukat, miszerint a pátens semmilyen módon nem ássa alá az evangélikus egyház autonómiáját. A helyzet bonyolultságára való tekintettel Chalupka volt adminisztrátorként titkos szavazást rendelt el arról, tovább folytatódjon-e a Pozsonyi egyházkerület szervezése. A szavazás csaknem egyhangú igennel zárult, csupán egy ellenszavazat érkezett. A konvent kinyilvánította, hogy a pátens alapján szervezett egyházközségek és esperességek szétbomlasztása törvénytelen, nem felel meg az evangélikus elveknek, „nem erkölcsös, az istentelen-

²⁰ LA SNK Zoch fond, C. Zoch levele J. M. Hurbannak, 1861. november 11. sign. 101 E 2.

²¹ LA SNK Zoch fond, Árvai esperesség – C. Zoch L. Thunnak, 1860. március 12., sign. 101 AB 35.

²² LA SNK Zoch fond, Kuzmány: Oznam o správě záležitostí superintendencie a. v. prešpůrské od času nastoupení úřadu superintendenciálního skrze K. Kuzmányho až do superint. konventu držaného vo Sv. Martine dne 26. a 27. septembra 1860 (rukopis) [Értesítő a pozsonyi szuperintendencia híreiről K. Kuzmány szuperintendensi hivatalba lépésétől egészen a Turócszentmártonban 1860. szeptember 26. és 27. napján tartott kerületi közgyűlésig (kézirat)], sign. 101 AE 18.

²³ Uo.

²⁴ LA SNK, J. M. Hurban fond, K. Kuzmány levele J. M. Hurbannak, 1861. február 16., sign. M 23 E 1.

²⁵ Bujnák: *Dr. Karol Kuzmány. Život a dielo*, 216.

²⁶ *Zápisnica výboru poradového sup. dňa 25. jun...* Cirkevní listy, 3. (1866) No. 8. 255.

ségnak és hitetlenségnek nyit sarkig kaput”, és követelték a bomlasztás beszüntetését. A közgyűlés kijelentette, hogy az autonomista pesti Középponti Bizottmány törvénytelen, mivel nem az evangélikus egyház egésze hozta létre, és nem hatalmazta fel, hogy nevükben „diktatórikus hatalmat és kormányzást gyakoroljon felettük”. A küldöttek tiltakoztak azon hazug kifogások ellen is, miszerint az egyházközségek önző vagy politikai okokból, adott esetben csupán az uralkodó iránti hűségéből koordinálták magukat.²⁷

A konventen megvitatt legfontosabb rendelkezések közé tartozott az egyházi nyelv meghatározása. A szlovák evangélikusok mindenekelőtt azt követelték, hogy anyanyelvük legyen az istentisztelet és az oktatás nyelve, és erősítsék meg annak használati jogát a helyi, az esperesi, egyházkerületi közgyűléseken, ahogy a zsinatokon és az egyetemes gyűléseken is. Az uralkodó előtt tisztelgő szuperintendensi küldöttséget választottak a céllal, hogy informálják őt a fenyegetésekről, melyekkel szembe kell szállniuk az autonomisták ellenében, illetve kérik tőle önálló szlovák evangélikus egyház létrehozását Magyarországon.²⁸

Kuzmány még a kerületi konvent előtt kifejtette, hogy e terv megvalósítása érdekében a küldöttségnek személyesen az uralkodónak kell átadnia a feliratot. Azt tanácsolta a szlovák evangélikusoknak, hogy a felirat térjen ki az egyház 1848 előtti rendezetlen állapotára, ezzel is hangsúlyozva új belső rend szükségességét. Továbbá tárgyalja a felirat a pátens és az 1860. május 15-i uralkodói irat ellen folyó agitáció módszereit, és tájékoztassák Ferenc Józsefet a pátens el- vagy el nem fogadásáról döntő helyi és esperesi konventek során történt viharos jelenetekről.²⁹

A pátenspárti küldöttséget 1860. július 5-én fogadta Bécsben I. Ferenc József császár. A küldöttség szószólója, M. M. Hodža köszönetét fejezte ki a császárnak a Protestáns Pátens kiadásáért, azt követően beszámolt a pátenspárti egyházközségek és esperességek szorongatott helyzetéről, valamint az autonomisták által okozott sérelmekről. A legálisan megtartott egyházkerületi konvent alapján kérelmezték az ott megválasztott egyházkerületi tisztségviselők és hivatalnokok, valamint a konvent egyéb rendelkezéseinek megerősítését. Ferenc József a küldöttség beszámolójának meghallgatása után a következő szavakat intézte hozzájuk: „Örömmel veszem az evangélikus nép s lelkészei háláját azért, mit én oly szives indulattal s jóakarattal Magyarország evang. alattvalóimnak a patenssel adni szándékoztam; ezen hálás elismerés annál jobban esik szívemnek, minél inkább sajnálom, hogy sokan jó indulatimat háládatlansággal is viszonyozták. Az evang. tót népnek irántam s kormányom iránt nehéz időkben bebizonyított hűségét és hódolatát ismerem, s meg vagyok győződve arról; felszólítom pedig önöket, erősítsék meg népeiket ezentul is irántami hűségében, s ne engedjék, hogy a törvény ösvényétől térítessék el. A mit az evang. egyháznak a patensben megígértem, azt teljesíteni is fogom; maradjanak a patens mellett, s ne hagyják magukat az általa biztosított rendtől semmi által sem eltéríteni. A pozsonyi szuperintendensi gyűlésnek törvényes határozatait megerősítem, panaszait megvizsgálhatom s orvoslandom azokat. Legyenek állhatatosak, s maradjanak irántami hűségökben, egyházukérti buzgó s törvényes működésök-

²⁷ LA SNK Zoch fond, Protokol superintendenciálneho konventu držaného dňa 27. júna v slobodném kráľovském meste Břežně [A Breznóbánya szabad királyi városban 1860. június 27-én tartott egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve], sign. 101 AF 1.

²⁸ Uo.

²⁹ LA SNK J. M. Hurban fond. K. Kuzmány levele J. M. Hurbannak (keltezés nélkül, 1860. május 15. és június 27. között), sign. M 23 E 1. [I. Ferenc József 1860. május 15-én felfüggesztette a pátens kötelező hatályát, lehetővé tette a hagyományos egyházmegyék és egyházkerületek szervezését. Ugyanakkor kijelentette, hogy a már a pátens szerint koordinált egyházkerületek, egyházmegyék és egyházkerületek működését nem szabad akadályozni. A szerk. jegyzete.]

ben.³⁰ Ezután informális megbeszélés következett az uralkodó és a küldöttség tagjai között, amelyet később „jóságos atya és a hűséges gyermekek” közötti beszélgetéshez hasonlítottak. Az uralkodótól lelkesen távoztak, az uralkodásban eltöltendő hosszú éveket kívántak neki, merthogy „ilyen uralkodó védelme alatt nincs több félnivalójuk a gonoszok olyan lázadásától, mint amit az ellenzéki oldal elkövet”.³¹

A császári audiencia után további hivatalos találkozókra került sor magas rangú politikusokkal. Pozitív visszajelzést kaptak Benedek Lajos magyarországi kormányzótól is, aki szintén sajnálatát fejezte ki a magyar evangélikus egyház kettészakadása miatt, és megígérte, hogy szigorúan fellép az autonomisták által elkövetett minden törvénytelenesség ellen.³²

Valószínűleg felkeresték Kuzmányt is, aki ezidőben Bécsben tartózkodott, hogy hivatalosan értesítsék őt szuperintendenssé választásáról. Érdekes, hogy Kuzmány, aki a Pozsonyi egyházkerület kihirdetése óta az egyértelmű jelölt volt a szuperintendensi posztra,³³ bizonytalanodott, hogy elfogadja-e ezt a pozíciót. Félelmei érthetőek, hiszen el kellett hagynia bécsi professzori posztját, ami többek között rendszeres jövedelmet garantált a számára. A Protestáns Pátens körüli helyzet nem úgy alakult, hogy kétség nélkül válaszolhatott volna az ő és családja jövőjét érintő felkérésre. A bécsi események középpontjában állt, vezető politikusokkal tartott fenn kapcsolatot, így a szlovák evangélikusok lehetőségeit reálisan mérte fel. Hurbannak küldött magánlevelezésében kételyeit fejezte ki a szuperintendensi kinevezéssel kapcsolatban: „Ön nem tudja, amit én tudok, ezért valószínűleg furcsállni fogja az én úgymond óvatosságom. A kormány jól tudja, hogy ez politikai lázadás, de nem akarja magát e felismerésre határozottan rászánni, én tudom, miért, és innen ered az elővigyázatosságom.”³⁴

Kuzmány végül válaszolt a szuperintendensi felkérésre, és meghatározta azokat a feltételeket, amelyek mellett azt elfogadja. Thun miniszternek két lehetőséget ajánlott fel. Egyrészt véglegesen megerősíthetik szuperintendensként, de csak abban az esetben, ha a kormányzati körök kezeskednek arról, hogy a május 15-i pátens után betartják ígéretüket, és fellépnek a patentalisták elleni autonomista támadásokkal szemben. Követelte, hogy nyilvánítsák törvénytelennek az ő kerületének területén belül a magukat nem koordinált egyházközségeket, esperességeket és az autonóm Dunáninnyi egyházkerületet. Továbbá a kormány ne erősítse meg az autonóm kerületek közgyűléseinek határozatait, beleértve a Dunáninnyi kerületi konventét és ott az autonomista Geduly Lajos szuperintendenssé választását. Sürgette, hogy a kormány oszlassa fel a pesti Középponti Bizottmányt, és tiltsa meg egyetemes felügyelő választását.³⁵ Második alternatívaként Kuzmány kijelentette, hogy amennyiben a kormányzat nem fogadja el az előzőekben kifejtett „általános” feltételeit, csak ideiglenes kinevezést fogad el, provizorikus szuperintendensként működik. Ezeken kívül „magánjellegű” igényeket is támasztott, melyek magukban foglalták szuperintendensi poszt-

³⁰ ECZ APS, rendezetlen iratok. Zpráva od vyslanstva konventu superintendencie přešpurské k jeho c. kr. apoštol. Veličenstvu, [Jelentés a pozsonyi egyházkerület küldöttségétől császári és királyi apostoli Ófelségének] 1. [Az uralkodó szavait magyar nyelven közölte: „Viszhangok”. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 3. évf. 31. szám 1860. augusztus 5. 988. A szerk. jegyzete.]

³¹ Uo.

³² Uo.

³³ „Hálára méltó Kuzmány vállalása [...] a nemzet javát szolgáló műveltsége, ékesszólása, energiája és szeretete.” D. Lichard levele C. Zochnak, 1859. október 26. Idézi: Hučko: *Ctiboh Zoch*, 84.

³⁴ SNK LA J. M. Hurban fond, K. Kuzmány levele J. M. Hurbannak, 1860. július 15., sign. M 23 E 1.

³⁵ SNK LA Zbierka literárnych jednotlivín, K. Kuzmány levele L. Thunnak, 1860. július 8., SNK-ALU, sign. J 2788.

jának pontos pénzügyi feltételeit és nyugdíjba vonulás esetén nyugdíjának mértékét. Nem mellesleg biztosítékot kért arra, hogy lehetősége legyen visszatérni bécsi professzori állásába, ha esetleg negatív kimenetelű lenne a patentalis Pozsonyi egyházkerület sorsa és megszűnése.³⁶

A követeléseiről Hurbant is tájékoztatta, s kiemelte, hogy abban az esetben, ha elfogadja a szuperintendensi hivatal, fellép az autonómiapárti esperesek és felügyelők „bitorló” magatartása ellen. Fontosnak tartotta, hogy a szlovák evangélikusok egyeztessék céljaikat, különben erőfeszítéseik nem fognak a várt eredményekhez vezetni: „Kötelességünk világosan tudni: 1. mit akarunk, 2. milyen módszerrel akarjuk, és milyen módon érhető el a cél ezen körülmények közt, különben minden fejvesztve történik majd.”³⁷ Kuzmány már kezdettől fogva tisztában volt azzal, hogy a pátens fenntartása elsősorban Bécsen múlik. Kizárólag a kormányzati köröktől függött, hogy a kormány meddig fogja támogatni a patentalistákat. Az autonomisták törvénytelen cselekedeteinek megszüntetésére adott udvari ígérek ellenére nem volt sok ok az optimizmusra, és ezek az ígérek egyébként sem valósultak meg. Ellenkezőleg, bár a szlovák patentalis egyházkerület képviselői a pozitív információk, a császári ígéret és a kormányzati körök ismert tagjainak kijelentései után erélyes közbelépést vártak az autonomista fenyegetéssel szemben, Kuzmány pesszimista feltételezéseit beigazolódta, amikor a Benedek kormányzó előtt bejelentett hivatalos tiltakozása ellenére a kormányzat elismerte az autonóm konventek határozatait, annak ellenére, hogy eredetileg megígérték, hogy cselekedni fognak ez ügyben.³⁸

Jozef Miroslav Hurban erőfeszítései egy önálló szlovák evangélikus egyház létrehozására

1861-ben a kormányzat elismerte az újjáalakult autonóm Dunáninnyi egyházkerületet, ami ellenkezett az udvar és a kormányzati körök hivatalos nyilatkozataival. Ferenc József tudomásul vette az autonóm Dunáninnyi egyházkerület létezését, és csak idő kérdése volt, hogy mikor kerül sor a pátens végleges visszavonására. Ferenc József továbbra is támogatta Kuzmányt és a szlovák patentalistákat, de véleményét gyakorlatilag már nem osztották a vezető politikusok.³⁹ A Pozsonyi egyházkerület pátensbarát vezető tisztségviselői fokozatosan kezdték felismerni ezt a tényt. Amikor a pátens szerinti rendszerben már csak néhány egyházközösség maradt fenn, Kuzmány kedvezőtlen helyzetében évente felvetette azt a lehetőséget, hogy a Pozsonyi egyházmegye teljes egészében visszalép a pátensről.⁴⁰

³⁶ Uo.

³⁷ SNK LA J. M. Hurban fond, K. Kuzmány levele J. M. Hurbannak, 1860. július 15., sign. M 23 E 1.

³⁸ LA SNK, Zoch fond, Kuzmány: Oznam o správě záležitostí superintendencie, i. m.

³⁹ 1860-ban Kuzmány úgy gondolta, hogy Bécsben „ő császári felségének tábora nem hajlik a pátens visszavonására, de ha annak a pártnak a leleményessége célt ér, hivatalomat leteszem helyettesem kezébe”. LA SNK J. M. Hurban fond, K. Kuzmány levele J. M. Hurbannak, 1860. november 13., sign. M 23 E 1. 1861-ben Benedek a pátensről kijelentette, hogy „a kormány dezorganizációt akar”. LA SNK, J. M. Hurban fond, K. Kuzmány levele J. M. Hurbannak, 1861. január 8., sign. M 23 E 1.

⁴⁰ „Elvették a fizetésem, új szuperintendensi szavazást írnak ki. Természetesen, hiszen ha az egyházból mindenki cserbenhagy engem, úgy mindennek vége.” LA SNK J. M. Hurban fond, K. Kuzmány levele J. M. Hurbannak, 1860. október 27., sign. M 23 E 1. „Nem maradt semmi, a végső összeomlást nem megvárni (leveleim vannak arról, hogy minden oldal felszólított a döntő lépésre) és szuperintendensé és professzorátus nélkül maradni.” LA SNK J. M. Hurban fond, K. Kuzmány levele J. M. Hurbannak, 1862. január 15., sign. M 23 E 1.

Egyes szlovák evangélikusok kezdettől tudtak Kuzmány szándékáról, de remélték, hogy amíg a császár a pátens támogatók mellett áll, nem fog lemondani hivataláról, és a pátenses egyházkerület továbbra is fennáll. Arra az esetre, ha Kuzmány mégis leköszönne hivataláról, amire leginkább fizetésének felfüggesztése nyomán kerülhetne sor, Hurban felvázolt egy lehetséges alternatívát arra, hogyan lehetne Kuzmányt szuperintendensi hivatalában megtartani: Fizetését az egyházkerület fizetné, nem a kormány, mivel az elsődleges cél a szlovák evangélikusok számára egy „önálló és önkormányzó szlovák evangélikus, lutheránus egyház” fenntartása, ezzel a patentalista Pozsonyi egyházkerületre utalva. Annak működésének pénzügyi fedezetét adománygyűjtéssel kívánta biztosítani. Ha ez a terv se járna sikerrel, a szlovákoknak nincs más választásuk, mint végleg visszalépni a pátensről. Abban az esetben, ha a szlovák egyházkerület fennmarad, egy „kis zsinatot” kellene összehívni, ott új alapokmányt kidolgozni, mely alapján nemcsak szlovák egyházkerületet, de önálló szlovák evangélikus egyházat is fel lehetne állítani, és az alapokmányt uralkodói jóváhagyásra kellene előterjeszteni.⁴¹

Hurban elgondolása szlovák evangélikus egyház létesítéséről és bátor, szókimondó követelése egy kizárólag szlovák evangélikusok részvételével tartandó zsinatra vonatkozóan abból eredt, hogy az októberi diploma (1860. október 20.) kiadása után azt várta, hogy az új alkotmány a Habsburg Monarchia minden nemzetének vallási és nemzeti egyenjogúságot fog biztosítani.⁴² Ennek alapján a szlovákoknak lehetősége nyílna önálló szlovák evangélikus egyház alakítására, mely maga határozná meg a zsinaton tárgyalta egyházi rendszabását.

A jónéhány pozitívum ellenére, melyeket Hurban megfogalmazott a Protestáns Pátens értékelése kapcsán, maga sem találta optimálisnak a rendeletet. A pátens körüli események nyomán, illetve a magyarországi belpolitikai helyzet alakulásának ismeretében 1861 elején a legjobb megoldásnak a pátens elhagyását látta volna, mivel azt az egyházközségek többsége elutasította.⁴³ Hurban szerint a szlovák evangélikusoknak külön szabályozást kellett volna kialakítaniuk, majd az uralkodóval jóváhagyatni. Ugyan a pátens a szlovákoknak segített abban, hogy a „magyar propagandától” megvédjék egyházi előnyeiket, de Hurban szavaival élve, „a Zimmermann-féle gyom sokáig nem áll”.⁴⁴ Ha az uralkodó érvényben hagyta volna a pátent, a szlovákok tiszteletben tartották volna azt: „Nem vonja vissza a császár a pátent – mi nem dobjuk el azt.”⁴⁵ Hurban pátenshez való viszonyulásának változását mindenekelőtt a belpolitikai események és a szlovákok aktivitása idézte elő abban az időszakban, amikor az uralkodó politikai tárgyalásai zajlottak a magyar országgyűlés képviselőivel 1861-ben a Habsburg Monarchia jövőbeli államjogi állásáról, és törvényes megoldást kellett találni a nemzetiségi kérdés ügyében is. Miután az uralkodó az említett események következtében elvesztette érdeklődését a Protestáns Pátens iránt, és a szlovákok új szlovák politikai és államjogi programról tárgyaltak, Hurban fontosnak tartotta új utat találni a szlovák evangélikusok követeléseinek érvényesítésére. Ezért 1861-ben a belügyminisztériumhoz címzett

⁴¹ ECZ APS, rendezetlen iratok, J. M. Hurban levele K. Kuzmányhoz, 1860. november 21.

⁴² Hurban: *20. október čili patent a diplom.* Ewangelické cirkevní noviny, 1. No. 26. 1860. november 15. 213.

⁴³ „A pátent illetően itt lenne az ideje, hogy a császár öfelsége azt visszavonja, miután a legtöbb egyházközség visszautasította.” ECZ APS, rendezetlen iratok, J. M. Hurban levele K. Kuzmány-nak, 1861. január 12.

⁴⁴ ECZ APS rendezetlen iratok, J. M. Hurban levele K. Kuzmány-nak, 1861. január 12. [Josef Zimmermann miniszteri tanácsos protestáns ügyekben Thun jobbkeze volt, a pátens kidolgozójaként tartották számon. A szerk. jegyzete.]

⁴⁵ ECZ APS rendezetlen iratok, J. M. Hurban levele K. Kuzmány-nak, 1861. január 26.

februári memorandumában kérvényezte az önálló szlovák evangélikus egyház létrehozását.⁴⁶ Követelte a szlovákok által lakott terület leválasztását önálló közigazgatási egységként Magyarországról és külön koronatarományként az osztrák hatóságok igazgatása alá helyezését. Felismerte, hogy a nemzeti függetlenséget nem lehet kivívni a nemzeti élet minden területének önállósodása nélkül, beleértve az egyházi vonatkozásokat is, ezért szerepelt memorandumában egy független szlovák evangélikus egyház létrehozásának követelménye. A pátens körüli helyzet, annak érvényessége a következő időszakban folyamatosan foglalkoztatta a szlovák evangélikusokat, autonomistákat és patentalistákat egyaránt. Többen felismerték, hogy szükséges cselekedni, függetlenül attól, hogy a pátent visszavont-e az uralkodó vagy sem, annak érvényben maradásától függetlenül egyesíteni kell a szlovák evangélikusokat. 1861-ben a pátenssel kapcsolatos fenntartásai ellenére Hurban még mindig ragaszkodott a pátenshez, arra hivatkozva, hogy „Nálunk a világiak minden cselekedete a birodalom végső fordulatra irányul”, és a pátens éppen arra nyújt garanciát a szlovák evangélikusok számára, hogy a magyar elemeket a pátenses egyházkerület határán feltartóztatja.⁴⁷ Ezen nyilatkozata ellentmondásban áll azonban a fentebb említett tényekkel, és feltehetően abból fakadt, hogy memorandumát a kormányzati körök nem fogadták megfelelően.

A szlovák sajtó szerepe a pátens támogatásában

Hogy milyen fontos feladatot jelentett a Protestáns Pátens a szlovák evangélikusok számára, mutatja pátent támogató kiterjedt publikációs tevékenységük. Különösen azokat a rendelkezéseket igyekeztek népszerűsíteni, amelyek biztosították és kiterjesztették a szlovákok jogait a magyarországi evangélikus egyházon belül, Hodža szavaival élve, „megvédjük egyházunk jogait az azokat a múltban könyörtelenül eltipró és ma is eltaposó népekkel szemben”.⁴⁸

Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy bár a szlovákok elfogadták a pátent, szem előtt tartották, hogy az nem jelentett optimális szabályozást, de „annak ellenére jobb, mint a korábbi természetellenes állapot”. Azzal a meggyőződéssel fogadták el, hogy majd zsinatot hívnak össze, és ott kiküszöbölik a hiányosságokat, esetleg pótolják a hiányzó rendelkezéseket, amelyek javítanák a szlovák evangélikusok helyzetét Magyarországon.⁴⁹

A pátens védelmét célzó publikációs tevékenységbe számos prominens szlovák evangélikus bekapcsolódott. Közülük a legkiterjedtebb munkássággal Karol Kuzmány, Jozef Miloslav Hurban, Michal Miloslav Hodža, Ján Borbis, Jozef Podhradský és Ján Leška rendelkezett. Ide sorolhatjuk a helyi és esperesi konventeken elhangzott védőbeszédeket is.⁵⁰ A pátens védelme központi helyet foglalt el az evangélikus egyházi lapok hasábjain,⁵¹ előbb az *Ewangélické cirkevné nowinyben* (Evangélikus Egyházi Újság), majd 1863-tól Hurban kiadásában a *Církevní listyben* (Egyházi Levelek).⁵²

⁴⁶ Hurban memoranduma a bécsi belügyminisztériumi titkár Rudolf Hirsch részére a szlovák kérdés rendezéséről. Közli: Bokes: *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu*, No. 68. 237–239.

⁴⁷ ECZ APS rendezetlen iratok, J. M. Hurban levele K. Kuzmányynak, 1861. április 26. APS MT, rendezetlen anyag.

⁴⁸ Hodža: *Protestant proti protestantským unistům*, i. m.

⁴⁹ LA SNK Zoch fond, Zoch: *Pravdivý a skutočný obraz stavu cirkví evanjelickej*, i. m.

⁵⁰ LA SNK Zoch fond, Zoch: *Fragment reči na seniorálnom konvente* [Beszédtrüedékek az esperességi konventen], sign. 101 G 1.

⁵¹ ĐUROVIĆ: *Boj o Patent v cirkevných časopisoch*, i. m.

⁵² Pavol Dobšínský az '50-es évek végén egy evangélikus folyóirat kiadásán fáradozott *Letopis pre cirkev, dom a školu* (Évkönyv egyház, otthon és iskola részére) címmel. „Számos figyelemztetést

Az *Ewangelické cirkevné noviny*-t 1860-tól Pesten adták ki Jozef Podhradský és segéd-szerkesztője, a selmebányai lelkész Ján Seberíny szerkesztésében. Hogy mi készítette a szlovák evangélikus egyházat újságkiadásra, Seberíny így foglalta össze: „Elérkeztek múlt ősszel a szeptemberi napok. Saját folyóirataikban harcra kész magyar és német elemeket találtak. A szlovákok ellenben mély álomba merültek. Te, szegény dolgos nép, magja az evangélikus egyház három egyházkerületének [...] te, elhanyagolt szlovák evangélikus nép, ki és hol beszél hozzád rokon lélekkel és szívet nemesítő hangon, foglalkozik-e akár csak egyetlenegy egyházi újság és egyetlen köznépek szóló könyv is a jelen kérdéseivel? Gondoljunk mint rokon lelkekre a bányavárosok, Árva és az Alföld érzékeny szlovák evangélikus lakóira, akik ott tömegesen élnek; és mit csinál az egyház maga a jövő lelki pásztoraiknak, szónokainak, tanárainak, íróinak nevelése érdekében? Semmit! De az egyének összekapcsolódása táplálja a lelkierőt és helyettesítheti az egyházi gondoskodást. Ezt akarjuk mi!”⁵³

Legintenzívebben Kuzmány lépett fel a pátens védelmében a sajtó hasábjain.⁵⁴ Az egyház jog professzoraként főként történelmi nézőpontból védelmezte a pátent, amikor megkérdőjelezte azokat az érveket, melyek szerint a pátens sérti az evangélikusok vallásszabadságát biztosító történelmi jogokat: „A császári pátens nem is annyira káros és rossz, és egyetlen betűjével sem sérti a mi evangélikus jogainkat és szabadságunkat, ellenkezőleg, ez a pátens a legnagyobb jótétemények egyike, amely vallásunkkal és egyházunkkal történhetett.”⁵⁵ Következtetéseivel mindenekelőtt meg akarta erősíteni, hogy a pátens nem érinti az evangélikus hitvallás alapvető tételeit, érvényben lévő törvényekből kiindulva garantálja az evangélikusok jogait.

Kuzmány hangsúlyozta, hogy az uralkodónak joga van arra, hogy országos egyházi törvények alapján meghatározza az evangélikus egyházszervezetet, mivel az „evangélikus lutheránus egyház elismeri, hogy az uralkodó hatalma Istentől származik”. Ebben az összefüggésben megemlítette II. József Türelmi Rendeletét is, amely bár oktrojált rendelet volt, a magyar protestánsok nem elleneztek, nem agítáltak ellene, és nem követelték a visszavonását.⁵⁶ A rendelet kiadása után zsinatot tartottak, amelynek végzéseit sem az uralkodó, sem az országgyűlés soha nem hagyta jóvá, és a magyar protestánsok sem fogadták el azokat egyöntetűen. A magyar evangélikusok ezért új zsinat összehívását követelték, hogy kidolgozzanak egy olyan alkotmányt a magyarországi evangélikus egyház számára, mely megfelelné a legtöbb magyar evangélikus igényeinek. Kuzmány hangsúlyozta továbbá, hogy a pátens rendel-

követően arra a gondolatra jutottam egyházunk jelenlegi körülményei között, hogy itt az idő, hogy létrehozzunk egy egyházi folyóiratot. Ez a feladat ugyan inkább ismertebb férfiakat illetné, mint csekélységet, de mivel ilyen sorsdöntő időben, mint a mostani senki sem jelentkezik, eltökéltem magam azon munkához csatlakozni, ha abban sokan közülünk részt vesznek, amitől minden siker függ.” P. Dobšinský levele A. Sládkovičnak, 1859. október 8. Idézi: Kraus (ed.): *Korešpondencia A. Sládkoviča*, 455. A szándékától végül visszalépett, mivel a kiadáshoz nem szerzett elegendő támogatást. Ugyanakkor pozitív visszhang fogadta egy szépirodalmi lap kiadásának gondolatát: „Anekdotákat szeretnénk, elbeszéléseket »elvarázsolt hercegnőkről« stb., tanácsra van szükségünk a »fogfájásról« – addig, hogy »hogyan olvasztható ki a megfagyott hagyma.«” A. Sládkovič levele P. Dobšinskýnak, 1859. december 20. Közli: Kraus (ed.): *Korešpondencia A. Sládkoviča*, 33. levél, 75. Dobšinský 1860 májusától jelentette meg a Sokol című kiadványt.

⁵³ Idézi: Borbis: *Die evangelisch-lutherische Kirche Ungarns*, 341.

⁵⁴ Kuzmány: *Lidu evanjelického augs.*, 16.; Kuzmány: *Das Gute Recht der evang. a. c. Preßburger Superintendenz*, 42.; Kuzmány: *List důstojného pána Kuzmányho*, 3–11.; Kuzmány: *Pre aké a ktoré príčiny prijali*, 260–271.

⁵⁵ Kuzmány: *Lidu evanjelického augs.*, 3.

⁵⁶ Kuzmány: *Lidu evanjelického augs.*, 7.

kezései elősegítették az egyház demokratizálódását, hiszen az egyházközségek, az esperességek és egyházkerületek szabadon választhatták volna világi és egyházi tisztségviselőiket, miközben csak „*igaz és tiszta hitű férfiak*” voltak választhatók. Fontosnak tartotta, hogy a független evangélikusok továbbra is nemzetiség szerint határozhatták meg a liturgikus és az egyházi hivatalos nyelvet az egyházközségekben. A kevés pátensvédelmező egyikeként rámutatott arra, hogy a pátens érvénye nemcsak Magyarországra, hanem Horvátországra, Szlavóniára, Dalmáciára és a katonai határőrvidékre is kiterjedt, ezzel kiszélesítve az ott lakó evangélikusok jogait. Ugyanakkor a Habsburg Monarchia többi szlávjainak a jogait is megerősítették bizonyos mértékig, hiszen az 1791:26. törvénycikkben biztosított jogok eddig rájuk nem vonatkoztak.

Kiemelte, hogy a házassági ügyekben való ítélkezést a pátenst egyházi bíróságokhoz utalta. A zsinat összehívásának előkészítésére vonatkozó szabályozást lehetőségnek tekintette új egyházi rend megteremtésére, merthogy „rendetlenségből törvényes szabályozás nélkül nem lehet rendet teremteni”.⁵⁷

Kuzmány abban látta a pátens szlovákok általi elfogadásának egyik legfontosabb okát, hogy „népünket, egyházainkat és községeinket, evangélikus-lutheránus, szlovák nemzetünket a tévedhetetlen önjelöltek és dúsvérű autonomisták ne kálvinizálják és ne magyarosítsák, mi szlovák nemzetünkhöz hű gyermekeként meg akarunk maradni utódainknak, evangélikusnak, lutheránusnak”.⁵⁸ Megállapítható, hogy miközben a magyar evangélikusok azért utasították el a pátenst, mert az nem tette lehetővé számukra, hogy a világi tisztségviselők túlsúlyát magyarosítási célokra használják fel, Kuzmány éppen ellenkezőleg, a pátenst arra tekintette eszköznek, hogy „falat” állítson a magyarosítás elé.

Kuzmány hangsúlyozta, hogy egyetlen nemzet sem járhat el önkényesen és uralkodhat más nemzet felett az egyházon belül, ezért a szlovák evangélikusok elfogadták a császári pátenst, „dacolva minden világi szabadsággal”, mert az biztosítja az egyenlőség jogát, és „soha, de soha többé nem törekszünk autonómiára, míg nem szervezett és biztosított a hitvallás, a rend, a szabad evangélikusság mindenben és mindenben keresztül”.⁵⁹

Összegzés

A pátensharcok az 1860-as években végig foglalkoztatták a szlovák nemzeti emancipációs mozgalom vezető evangélikus képviselőit. A Protestáns Pátensben mindenekelőtt lehetőséget láttak arra, hogy megszüntessék a magyar világi tisztségviselők befolyásgyakorlását az evangélikus egyházban a hódító magyarosító tendenciák érdekében. A szlovák evangélikusok a pátenst olyan törvénynek tekintették, amely meghatározott demokratikus alapelv jegyében lehetővé tette volna számukra, hogy az uralkodó főfelügyelete alatt önálló szlovák evangélikus egyházat hozzanak létre anélkül, hogy a magyar protestáns nemesség beavatkozna annak irányításába. Ez tükröződött az evangélikus értelmiség képviselőinek több dokumentumában, akik a szlovák nemzeti program egyik fontos pontjaként szorgalmazták önálló szlovák egyházak létrehozását. A pátensharcok időszaka több területen is számos pozitív eredménnyel járt a szlovák nemzeti mozgalomra nézve. A 19. század hatvanas éveiben a szlovák nemzeti emancipációs mozgalom vezető evangélikus képviselői intenzíven foglalkoztak a pátensszel, ami elsősorban publikációs tevékenységükben öltött testet. A pátens támogatása céljából több szlovák evangélikus folyóirat jött létre. Végso következtetésként a szlovák

⁵⁷ Kuzmány: *Pre aké a ktoré príčiny prijali*, 220.

⁵⁸ Kuzmány: *Pre aké a ktoré príčiny prijali*, 263.

⁵⁹ Kuzmány: *Pre aké a ktoré príčiny prijali*, 271.

evangélikusok ráébredtek arra, hogy a pátens nem ideális szabályozás. Ám esélyt nyújtott számukra egy önálló szlovák egyházkerület létesítésére, amiből később egy magyarországi független szlovák evangélikus egyház felállítására nyílhatott volna lehetőség.

Fordította: TÓTH ISTVÁN

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Slovenská národná knižnica, Literárny archív (SNK LA) [Szlovák Nemzeti Könyvtár, Irodalmi archívum]

J. M. Hurban fond

Zoch fond

Karol Kuzmány fond

Zbierka literárnych jednotlivín [Irodalmárok gyűjteménye]

Evanjelický a. v. cirkevný zbor v Martine, Archív Patentálnej superintendencie (ECZ APS) [Turócszentmártoni evangélikus egyházközség, Pátenses egyházkerület levéltára]

Korešpondencia J. M. Hurban, K. Kuzmány, M. M. Hodža, J. Francisci, J. Chalupka rendezetlen levelezése

Kronika svätomartinskej evanjelickej cirkvi (rukopis) [Turócszentmártoni evangélikus egyház krónikája (kézirat)]

Nyomtatott források

Bokes, František (ed.): *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1918, I, 1848–1867*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1962.

Borbis, Johannes: *Die evangelisch-lutherische Kirche Ungarns in ihrer geschichtlichen Entwicklung nebst einem Anhang über die Geschichte der protestantischen Kirchen in den deutsch-slavischen Ländern und in Siebenbürgen*. Nördlingen: Beck'sche Buchhandlung, 1861.

Hodža, Michal Miloslav: *Protestant proti protestantským unistům v cirkvi evanjelicke a. v. v Uhřích. Zv. 1*. Viedeň: Tiskem Mechitharistů, 1863.

Kraus, Cyril (ed.): *Korešpondencia A. Sládkoviča*. Martin: Matica slovenská, 1970.

Kuzmány, Karel: *Pre aké a ktoré príčiny prijali sme my patent cisársky z 1-ho Sept. 1859 a následkom jeho minist. prozatímné nariadenie z 2-ho Sept. 1859?* Cirkewní listy, 3. (1865) 219–222., 260–271.

Kuzmány, Karel: *Lidu ewanjelickeho augs. v. v Superintendencii prešpurské upřímné a věrné poučení o cis. král. patente vydaném 1. sept. 1859*. Banská Bystrica: Tiskem Filipa Wacholda, 1860.

Kuzmány, Karel: *List důstojného pána Kuzmányého*. In *Cirkewní světlo we tmách času nynějšího. Swazek II*. [Odtlačok z novín cirkevných] Pešť: 1861.

Kuzmány, Karl: *Das Gute Recht der evang. a. c. Preßburger Superintendenz*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1866.

Cirkewní listy, 1865.

Ewangelické cirkewní noviny, 1860.

Ewangelík, 1862.

Szakirodalom

Barica, Adam: *Patentálne boje v trenčianskom senioráte*. Cirkewní listy, 72. (1959) No. 5. 75–79.

Bujnák, Pavel: *Dr. Karol Kuzmány. Život a dielo*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1927.

Csohány, János.: *A magyarországi protestánsok abszolútizmuskori bécsi kormányiratok tükrében* (Doktori értekezés – kézirat). Budapest, 1979.

- Đurovič, Ján P.: *Boj o Patent v cirkevných časopisoch*. Theologia evangelica, 4. (1951) No. 4–5. 264–291.
- Gottas, Friedrich: *Die Frage der Protestanten in Ungarn in der Ära des Neoabsolutismus. Das ungarische Protestantenpatent vom 1. September 1859*. München: Verlag R. Oldenbourg, 1965.
- Hučko, Ján: *Ctiboh Zoch*. Biografické štúdie, 7. (1978) 7–108.
- Kováč, Martin: *Štúrovci, ako ste ich nepoznali. Protestantský patent z roku 1859 a jeho vplyv na duchovné prebudenie evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku*. Bratislava: Porta Libri, 2012.
- Osuský, Štefan Samuel: *Filozofia štúrovcov. III. Hodžova filozofia*. Myjava: Kníhtlačiareň Daniela Pažického, 1932.
- Schwarz, Karl W.: *Karol Kuzmány's Memorande zur kirchlichen Verfassungsgeschichte (1850) und zur aktuellen Lage der lutherischen Kirche (1849)*. Edition und Analyse. In: *Miscellanea Anno 1999*. Zost. Peter Kónya a René Matlovič. Prešov: Biskupský úrad Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 2000. 89–118.
- Schwarz, Karl W.: *Der österreichische Protestantismus im Spiegel seiner Rechtsgeschichte*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2017.
- Schwarz, Karl W.: *Karol Kuzmány (1806–1866) – profesor cirkevného práva na evanjelickej teologickej fakulte vo Viedni*. In: *Karol Kuzmány : zborník z rovnomennej medzinárodnej vedeckej konferencie*. Eds. Alica Kurhajcová a Peter Račko. Banská Bystrica: Stredoslovenské múzeum, 2020. 42–50.
- Schwarz, Karl W.: *Karol Kuzmány – ein lutherischer Theologe in Wien*. In: *Austria Slovaca, Slovakia Austriaca. Dimension einer Identität*. Hg. Marianna Oravcová. Wien: Österreichische Nationalbibliothek, 1996. 50–66.
- Schwarz, Karl W.: *Über Beziehungen zwischen dem slowakischen Luthertum und Wien: der Theologieprofessor Karol Kuzmány (1806–1866)*. In: *Austria Slovaca, Slovakia Austriaca. Fünf Jahrhunderte slowakisch-österreichische und österreichisch-slowakische kulturelle Beziehungen. Einführung in das Thema der gleichnamigen Ausstellung, gemeinsam veranstaltet von der Botschaft der Slowakischen Republik in Wien und der Österreichischen Nationalbibliothek vom 16. Februar bis 30. März 1996 in der Österreichischen Nationalbibliothek*. Wien: Österreichische Nationalbibliothek, 1996. 38–51.
- Schwarz, Karl W.: *Wien und das slowakische Luthertum im 19. Jahrhundert*. In: *Jenseits der Grenzen*. Hg. M. Marcelli, E. Waldschütz Wien: WUV – Universitätsverlag, 1992. 55–63.
- Schwarz, Karl W.: *Zum 200. Geburtstag des lutherischen Kirchenrechtslehrers Karl Kuzmány. Die Bibel in ihrer Auslegung*. In: *Wiener Jahrbuch für Theologie*, Jg. 6. (2006) 337–352.
- Štrba, Ján: *Patentálne boje v oravskom senioráte*. Cirkevné listy, 72. (1959) No. 7–8. 111–114., No. 9. 137–141., No. 12. 172–176.
- Viršínská, Miriam: *Evanjelická cirkev a. v. v Uhorsku a Slováci v druhej polovici 19. storočia*. Martin: Matica slovenská, 2011.
- Zsilinszky, Mihály: *A magyarhoni protestáns egyház története*. Budapest: Athenaeum, 1907.